

พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย

วีระศักดิ์ คงฤทธิ์* และ สุวัจน์ เพชรรัตน์

E-mail : Weerasak.k@psu.ac.th, juku51@gmail.com

บทคัดย่อ

ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา ราคาปาล์มน้ำมันและราคายางพาราเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ราคาข้าวเปลือกโดยเปรียบเทียบต่ำกว่าราคาปาล์มน้ำมันและราคายางพารามาก ทำให้ชาวนาในภาคใต้ปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันมากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวในภาคใต้ลดลงจาก 3.4 ล้านไร่ในปี 2541 เหลือเพียง 1.44 ล้านไร่ในปี 2555 อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาในภาคใต้อีกจำนวนมากยังคงให้ความสำคัญกับอาชีพชาวนาและกลายเป็นส่วนสำคัญในการผลิตข้าวหล่อเลี้ยงผู้คนและธุรกิจต่อเนื่องกับข้าวในภาคใต้ ที่ผ่านมารัฐบาลได้มีนโยบายช่วยเหลือทั้งการแทรกแซงราคา และการสนับสนุนปัจจัยการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามนโยบายในลักษณะนี้สามารถช่วยเหลือชาวนาได้เพียงชั่วคราว ไม่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืนและสร้างความมั่นใจในอาชีพทำนาให้กับตัวชาวนาและลูกหลานชาวนาที่จะสืบทอดอาชีพนี้ต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรี ทำให้ปัญหา “การทิ้งนาหาเมือง” ยังคงเกิดอย่างต่อเนื่องเห็นได้จากปรากฏการณ์ “นาร้าง” ที่มีทั่วไปในภาคใต้

การสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้กับอาชีพทำนาได้นั้นจำเป็นต้องให้ชาวนาสามารถพึ่งตนเองได้ การพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและความต้องการของตลาด อันจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวนาจำเป็นต้องทราบข้อมูลการผลิต สภาพแวดล้อมการผลิตข้าวที่มีอิทธิพลต่อผลผลิตข้าวในภาคใต้ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ราคาข้าว ต้นทุนการผลิต ผลตอบแทนตลอดจนระบบตลาดข้าวในภูมิภาค การศึกษาค้นคว้ามุ่งเน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการผลิตและการตลาดข้าวในภาคใต้ในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการปรับปรุงและพัฒนาระบบการผลิต และการตลาดข้าวในภาคใต้ การศึกษานี้ใช้แบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มประชากร 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มตัวอย่างชาวนา ในจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุงเป็นพื้นที่ศึกษา โดยจัดเก็บข้อมูลครัวเรือนชาวนารวม 348 ครัวเรือน แบ่งพื้นที่เก็บข้อมูลออกเป็น 4 กลุ่มคือ พื้นที่นาในเขตชลประทาน พื้นที่นาหลังน้ำท่วม และพื้นที่น่าน้ำฝน และพื้นที่น่าน้ำเค็มรุกล้ำ

กลุ่มตัวอย่างพ่อค้าคนกลาง การกำหนดตัวพ่อค้าคนกลางที่สัมภาษณ์ คัดเลือกจากรายชื่อพ่อค้าที่ชาวนาในพื้นที่ศึกษาระบุว่าขายข้าวเปลือกให้ เฉลี่ยแล้วจะมีอยู่ตำบลละ 2-3 ราย สัมภาษณ์ทุกราย

3) กลุ่มตัวอย่างโรงสี การสุ่มตัวอย่างโรงสีข้าวจะดำเนินการเลือกโรงสีจากข้อมูลการสัมภาษณ์แหล่งขายข้าวเปลือกชาวนา และพ่อค้าคนกลาง โดยสัมภาษณ์โรงสีที่ชาวนาหรือพ่อค้าคนกลางขายข้าวให้ทุกโรง (เฉลี่ย 2 โรงสีต่อ 1 หมู่บ้าน) และ

การศึกษาพลวัตการผลิตข้าวในภาคใต้ ชี้ให้เห็นว่าในช่วง 5 ทศวรรษที่ผ่านมา การผลิตข้าวในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องโดยในช่วงทศวรรษ 2500-2510 การผลิตข้าวในภาคใต้ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ชาวนาในภาคใต้ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสำคัญ เช่น ลุ่มทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำตาปี การขยายพื้นที่ในระยะนี้ทำให้แรงงานครัวเรือนเริ่มไม่เพียงพอ ดังนั้นหลังปี 2510 ชาวนาเริ่มใช้แรงงานเครื่องจักรเข้ามาทดแทนแรงงานคน ตั้งแต่ปี 2515 เมื่อพื้นที่ชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลางในภาคใต้ขยายตัวมากขึ้น ชาวนายอมรับเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้สารเคมี การยอมรับข้าวพันธุ์ลูกผสม การใช้เครื่องจักรก็มากขึ้น ชาวนาเริ่มต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวนาต้องพึ่งตลาดเพื่อขายข้าว ต้องเสี่ยงกับการขาดทุนจากภาวะราคาข้าวตกต่ำซึ่งเริ่มปรากฏชัดหลังปี 2520 เมื่อการทำนามีผลตอบแทนต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับการผลิตสินค้าเกษตรชนิดอื่น เช่น ยางพารา และกุ้งกุลาดำ ทำให้หลังปี 2525 ชาวนาในภาคใต้เริ่มเปลี่ยนไปปลูกยางพารา และทำนากุ้ง หรือหลายพื้นที่ได้ปล่อยที่นาให้รกร้างทำให้หลังปี 2525 พื้นที่นาลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต เนื่องจากราคายางพาราและราคาปาล์มน้ำมันโดยเปรียบเทียบสูงกว่าราคาข้าวมาก

พันธุ์ข้าวที่เกษตรกรในภาคใต้ใช้ปลูกนั้นมีความหลากหลายมาก ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ วัตถุประสงค์การปลูก และความต้องการของตลาดท้องถิ่น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรปลูกในภาคใต้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ข้าวพันธุ์ไวแสง และข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง

ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง เป็นพันธุ์ข้าวที่ทางราชการแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก พันธุ์ที่ปลูกมากในภาคใต้ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 1 สุพรรณบุรี 2 สุพรรณบุรี 60 สุพรรณบุรี 90 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณ 1 กข 21 กข 23 กข 25 และข้าวปทุมธานี 1 เป็นต้น

ข้าวพันธุ์ไวแสง เป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่นที่ชาวนาในภาคใต้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคัดเลือกสายพันธุ์มาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันสามารถรวบรวมพันธุ์ข้าวได้มากกว่า 300 ชนิด มีพื้นที่ปลูกและค่านิยมปลูกแต่ละสายพันธุ์แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และความนิยมบริโภคข้าวของคนในพื้นที่ ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจัดเป็นข้าวไวต่อช่วงแสง จะปลูกได้เฉพาะในช่วงฤดูนาปีเท่านั้น พันธุ์ข้าวพันธุ์ไวแสงที่นิยมปลูกกันแพร่หลาย เช่น ขาวมาเลย์ สังข์หยด ฉียง ข้าวเล็บนก เป็นต้น

การศึกษาระบบการจัดการ ต้นทุนและผลตอบแทนของการผลิต ชี้ให้เห็นว่า การจัดการไร่นาของชาวนาในภาคใต้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น มีการดูแลแปลงนาหลังการเพาะปลูกน้อยมาก ในขณะเดียวกันมีการใช้ปัจจัยการผลิตมากกว่าในระดับที่นักวิชาการแนะนำ โดยเฉพาะการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง ใช้มากกว่าปริมาณที่แนะนำถึง 10-15 กิโลกรัมต่อไร่

ด้านต้นทุนการผลิตและผลตอบแทน ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันการผลิตข้าวทั้งข้าวพันธุ์ไวแสงและข้าวพันธุ์ไม่ไวแสง มีโครงสร้างต้นทุนที่ไม่แตกต่างกัน โดยต้นทุนที่มีสัดส่วนมากที่สุดคือ ค่าแรงงานเครื่องจักร และค่าปุ๋ยเคมี และหากเปรียบเทียบต้นทุนต่อกิโลกรัม การผลิตข้าวพันธุ์ไวแสงมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจาก เงินลงทุนใกล้เคียงกันแต่ผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นเมืองน้อยกว่าข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมาก

ในขณะที่ราคาขายไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ผลตอบแทนจากการผลิตข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงสูงกว่าแต่ยังอยู่ในระดับต่ำคือ 500-1,200 บาทต่อไร่

การศึกษาวិถีการตลาด จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การผลิตข้าวของเกษตรกรในภาคใต้มีทั้งการผลิตเพื่อบริโภคและผลผลิตเพื่อขาย การผลิตเพื่อบริโภคเกษตรกรจะเลือกผลิตข้าวพันธุ์เล็บนกเป็นหลัก ในขณะที่การผลิตเพื่อขายในส่วนของข้าวพันธุ์ไวแสงนิยมปลูกข้าวเหนียว ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนิยมปลูกพันธุ์ชัยนาท โดยข้าวพันธุ์ไวแสงที่ผลิตได้ทั้งหมดจะเก็บไว้บริโภคร้อยละ 20 ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงเก็บไว้บริโภคเพียงร้อยละ 3 (ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่นาฉิมพินที่ทำนาได้ปีละครั้ง หากปลูกข้าวพันธุ์ไวแสงผลผลิตน้อยไม่พอสำหรับบริโภคทั้งปี จึงต้องปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงที่ให้ผลผลิตสูงกว่า) และเก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์เพียงร้อยละ 5 เหมือนกัน ข้าวที่เหลือจะจำหน่ายในตลาดทั้งในภูมิภาคและนอกภูมิภาค ข้าวพันธุ์ไวแสงส่วนใหญ่จะบริโภคในภูมิภาค ส่งไปขายนอกภูมิภาคเพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 9.5) ในขณะที่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงส่งไปขายนอกภูมิภาคมากถึงร้อยละ 35

การศึกษากลไกการทำงานโรงสีข้าว พบว่า โรงสีข้าวในภาคใต้จะมีรูปแบบการรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเหมือนๆ กันคือ จะรับซื้อข้าวเปลือกจากนายหน้าประมาณร้อยละ 80 และรับซื้อโดยตรงจากชาวนาเพียงไม่เกินร้อยละ 20 ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อยกว่ากำลังการผลิต การแข่งขันของโรงสีจึงสูง หากโรงสีต้องรอรับซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรงจะช้า และรวบรวมข้าวได้ไม่ทันคนกลาง โดยเฉพาะคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางรถเกี่ยวด้วยจะเข้าถึงชาวนาได้เร็วกว่าโรงสีมาก หากโรงสีไม่รับซื้อข้าวจากนายหน้ากลุ่มนี้โรงสีจะไม่มีข้าวเปลือกเข้าโรงสีเลย

การตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกของโรงสีจะยึดราคาข้าวสารในตลาดเป็นเกณฑ์ในการกำหนด ราคาซื้อโรงสีจะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกเทียบกับราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม โรงสีจะนิยมตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก โดยเอาราคาข้าวสาร 48 กิโลกรัม * 10 และบวกเพิ่มเข้าไปอีกประมาณ 100-200 บาทต่อตัน โดยหากราคาขายข้าวสารในท้องตลาดเท่ากับ 1100 บาทต่อ 48 กิโลกรัมข้าวสาร ก็จะตั้งราคาซื้อข้าวเปลือก 15% เท่ากับ 12,000 บาทต่อตัน แต่ยังมีมาตรการตัดความชื้นและสิ่งเจือปนอีกประมาณ 700-900 บาทต่อตัน

ต้นทุนการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสี ซึ่งใช้พลังงานไฟฟ้าในการแปรรูปข้าวเปลือก ทุกโรงสีมีตูบเป็นของตนเอง รับซื้อข้าวที่มีความชื้นตั้งแต่ 18 % ไปจนถึง 25% หรืออาจมากกว่านั้นในช่วงฝนตก และเนื่องจากปริมาณข้าวในภาคใต้น้อย โรงสีจึงต้องอบข้าวที่มีความชื้นหลายระดับพร้อมกัน เพราะหากแยกอบจะไม่คุ้มค่าเปิดเครื่องอบ จึงทำให้ข้าวเปลือกที่อบแล้วมีบางส่วนแห้งกรอบเกินไป เวลานำไปสีทำให้หักง่าย โดยเฉพาะแล้วโรงสีจะสีข้าวเปลือกที่ความชื้นประมาณ 14% โดยข้าวเปลือก 1,000 กก. สีได้ข้าวสารประมาณ 550 กก. ปลายข้าวแวนเลิศ 150 กก. รำ (หยาบ+ละเอียด) 100 กก. และแกลบประมาณ 200 กก. ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปข้าวเปลือกของโรงสีในทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไม่ต่างกันมาก คือมีค่าใช้จ่ายประมาณ 301 – 330 บาทต่อตันข้าวสาร

จากผลการศึกษานำไปสู่การกำหนดประเด็นปัญหาและข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจข้าวอย่างยั่งยืน ดังนี้

1. ด้านการผลิต เนื่องจากชาวนาในภาคใต้มีพื้นที่ทำนายน้อยเฉลี่ยประมาณ 20 ไร่ และน้อยสุดประมาณ 3 ไร่ ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ผลตอบแทนไม่เพียงพอที่จะสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ชาวนาจึงต้อง

หาวิธีจัดสรรทรัพยากรที่ดินของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยชาวนาในภาคใต้ต้องดำเนินการรูปแบบการผลิตตามทฤษฎีใหม่ และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ

- ชาวนาที่มีที่นาไม่มาก (1-20 ไร่) ต้องจัดสรรที่ดินเพื่อการผลิตแบบผสมผสานตามทฤษฎีใหม่เพื่อให้มีรายได้ตลอดทั้งปี ในส่วนของที่ดินที่เก็บไว้ทำนาชาวนาต้องเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเก็บไว้บริโภคได้ เช่น ที่นาดอน ควรปลูกข้าวสังข์หยด ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดไม่จำกัดปริมาณในปัจจุบัน ส่วนที่นาลุ่ม ปลูกข้าวเล็บนก ข้าวอ้ายเจียง ข้าวเขมดริน เป็นต้น แม้ราคาจะต่ำกว่าข้าวสังข์หยด แต่เป็นที่ต้องการของตลาดข้าวในพื้นที่ และราคาสูงกว่าข้าวพันธุ์ไม่วาง

ในส่วนของชาวนาที่มีที่ดินมากสามารถปลูกข้าวเพื่อการค้าได้ โดยให้เลือกพันธุ์ไม่วางที่เป็นที่ต้องการของตลาดโดยเฉพาะข้าวพันธุ์ชัยนาทฯ แต่ควรจัดสรรที่ดินส่วนหนึ่งมาทำการผลิตตามแนวทฤษฎีใหม่เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

2. ด้านการตลาดเกษตรกรต้องปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น เพื่อลดเงื่อนไขการตัดราคาของโรงสีโดยการรวมตัวกันสร้างลานตาก เพื่อตากข้าวให้ความชื้นลดลงก่อนจะขาย หรือ รวมตัวการตั้งกลุ่มดำเนินการผลิตข้าวพันธุ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณภาพสูงเป็นที่นิยมของตลาดบน ตลาดอาหารสุขภาพ เช่น ข้าวสังข์หยด ข้าวหอมนิล ข้าวหอมดอกพยอม ข้าวหอมไชยา เป็นต้น และแปรรูปขายโดยใช้ brand ของกลุ่ม การรวมกลุ่มของเกษตรกรนอกจากจะช่วยให้สามารถขอสนับสนุนงบประมาณความรู้จากภาครัฐ และสถาบันการศึกษาได้สะดวกแล้ว กลุ่มเกษตรกรยังได้รับการอนุโลมจากพระราชบัญญัติข้าวปี 2489 ให้สามารถส่งออกข้าวไปขายต่างประเทศได้